

ĽUDSKÝ KAPITÁL: Školstvo a vzdelávanie

Lucia Kureková, Stredoeurópska univerzita Budapešť a CELSI, Bratislava

Hlavné problémy

- Pretrvávajúce nízke výdavky na školstvo a zaostávanie v reformách sa pretavili do zhoršujúcej sa kvality školstva na všetkých úrovniach
- Súčasná kvalifikačná štruktúra absolventov slovenského školstva nezodpovedá potrebám a očakávaniam trhu
- Pri vysokom nábore na vysoké školy bez kontroly kvality dochádza k devalvácii hodnoty vysokoškolského vzdelania
- Absolventi vstupujú na trh práce nedostatočne pripravení v tzv. mäkkých zručnostiach ako je kritické myslenie, samostatnosť, či líderstvo
- Nízke verejné i súkromné investície do vedy, výskumu a vývoja nedokážu posúvať ekonomiku k produkcii s vyššou pridanou hodnotou
- Miera internacionalizácie slovenského vysokého školstva je veľmi nízka a v súčasnosti nie je medzinárodne konkurencieschopné

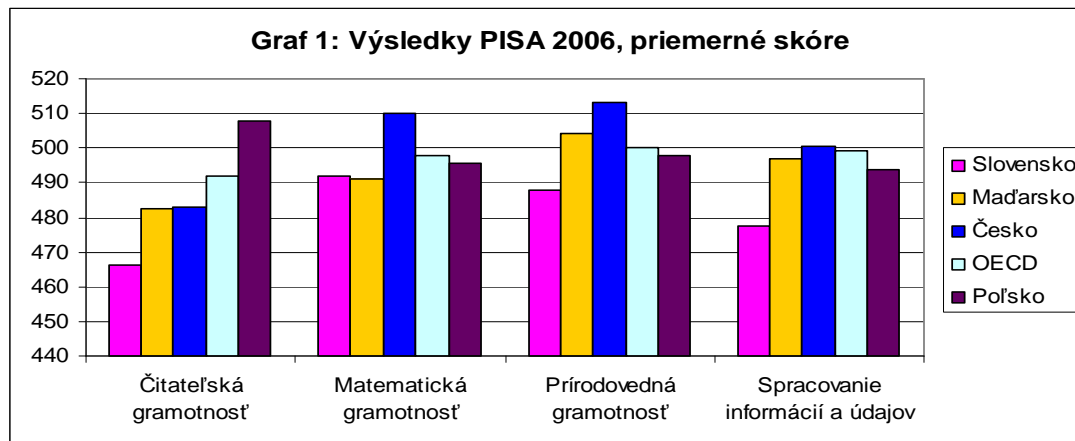
Úroveň školstva

Slovenský vzdelávací systém je často kritizovaný pre svoju klesajúcu kvalitu a v ostatnom období aj produkciu absolventov, ktorí sa nedokážu uplatniť na trhu práce. Za klesajúcou úrovňou treba hľadať dlhodobé podfinancovanie, zaostávanie obsahových reforiem sekundárneho a terciárneho vzdelávania a absentujúce mechanizmy zvyšovania kvality školstva. Odráža to chýbajúcu stratégiu rozvoja celkového školského systému a jeho očakávaných výstupov. Ťažký a problematický prechod zo školského systému do zamestnania potvrdzuje štatistika vysokej nezamestnanosti mladých ako aj migrácia absolventov vysokých škôl za prácou (často nekvalifikovanou) do zahraničia. Kým zamestnávateľia sa už dlhodobo sťažujú na nedostatočnú pripravenosť absolventov stredných a vysokých škôl na pracovný proces, nespokojnosť s úrovňou vysokého školstva vedie najlepších slovenských študentov k rozhodnutiu absolvovať vysokoškolské vzdelanie v zahraničí.

Kvalita základného školstva sa vzdáľuje od úrovne okolitých krajín. Slovenskí žiaci končiaci základnú školu (vek 15 rokov) svojim výkonom v medzinárodnom testovaní PISA (2006), ktorým sa zisťuje úroveň jednotlivých krajín v dosahovaní kľúčových vzdelávacích cieľov, výrazne zaostali za rovesníkmi v susedných krajinách (Graf 1). Údaje poukazujú na výrazne horšiu kvalitu vzdelania poskytovanú na základných školách v porovnaní s regiónom V4 v čitateľskej gramotnosti, kým v matematickej a prírodovednej gramotnosti a v schopnosti spracovať informácie a údaje výrazne zaostávame najmä za Českom. Nad priemerom krajín OECD je navyše väzba sociálno-ekonomického

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

zázemia slovenských žiakov a ich výkonu, čo poukazuje na narastajúcu nerovnosť šancí vo vzdelávaní.

Zdroj: OECD. Všetky priemerné výsledky sú štatisticky významné s 95% istotou spoľahlivosti voči priemeru OECD. Komparatívne údaje za rok 2009 neboli k dátumu spracovania tejto štúdie k dispozícii

V rámci základného aj stredného školstva možno v súčasnosti obmedzujúco vnímať mieru slobody pri vytváraní učebných osnov, a to najmä na súkromných či cirkevných školách. Hoci zákon formálne umožňuje čiastočnú adaptáciu kurikula, súčasné finančné ocenenie učiteľov ich nemotivuje dostatočne k „nadpráci“, ktorou inovácia učebných osnov v praxi je. V tomto aspekte by mohla byť nápomocná liberalizácia trhu s učebnicami, ktorá by prispela k zvýšeniu dostupnosti a pestrosti pracovných materiálov pre učiteľov a žiakov.

Domáce vzdelávanie, ktoré na Slovensku v súčasnosti funguje iba za relatívne prísnych podmienok (s požiadavkou pedagogického vzdelania vykonávateľa domáceho vzdelávania) sa ukázalo v krajinách, kde je implementované, ako spôsob vzdelávania, ktorý poskytuje voľnosť vo výbere tak obsahu učiva ako aj učebných metód a zároveň vedie k nadpriemernej výkonnosti žiakov. Tento typ vzdelávania je rozšírený v Spojených štátoch, kde dosahuje veľmi dobré výsledky, liberálnejší model funguje aj v susednej Českej republike.

Vzťah medzi trhom práce a vzdelávacím systémom

Slovensko počas obdobia transformácie výrazne zaostalo v reforme odborného školstva, ktoré zároveň kontinuálne stráca na atraktivite medzi žiakmi. Napriek tomu, že podľa údajov Eurostatu až 73% stredoškôľakov v SR študuje v odbornom školstve. Tieto údaje sú skreslené veľkým podielom finančne nenáročných ale populárnych odborov ekonomických smerov (napr. obchodné akadémie). Tie však neposkytujú technické vzdelanie, ktoré je náročné na materiálne aj personálne zabezpečenie. Stredne kvalifikovanú odbornú pracovnú silu z pracovného trhu odčerpáva aj mimoriadne vysoký nábor na vysoké školy, ktorý mladých ľudí posúva do ďalšieho vzdelávacieho procesu.

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

Nový zákon o odbornom školstve vstúpil do platnosti až v roku 2009. Pripravil inštitucionálnu základňu pre oficiálne prepojenie zamestnávateľov (cez stavovské a profesijné komory) so zriaďovateľmi škôl a predstavil viaceré mechanizmy na zlepšenie komunikácie medzi dopytom a ponukou na trhu práce.

Medzi najväčšie pozitíva novej normy patrí zavedenie mechanizmu prieskumu potrieb trhu v strednodobej perspektíve, ktoré má generovať výstupy použiteľné zriaďovateľmi škôl pri adaptácii odborných programov. Stavovské a profesijné organizácie sa majú možnosť podieľať na tvorbe učebníc a učebných osnov a vysielat' svojich zástupcov do maturitných komisií, čiže kontrolovať kvalitu. Výrazne sa zlepšili možnosti firiem investovať do odborného vzdelávania a zapájať študentov do pracovného procesu už počas štúdia.

Norma umožňuje zamestnávateľom uplatniť si daňové úľavy pri finančnej podpore a spolupráci so školami. Keďže zákon je v platnosti necelý rok, je potrebné zamerať sa na analýzu jeho funkčnosti a na spôsoby ďalšieho potenciálneho vylepšenia zavedených mechanizmov v závislosti na potreby škôl a podnikateľských subjektov.

Mapovanie budúcich potrieb trhu na úrovni stredného odborného školstva nestačí, a je ho potrebné rozšíriť na terciárne školstvo. Cieľom by malo byť aj vytvorenie národného kvalifikačného registra, ktorý mapuje trh práce a pomáha aktérom na trhu práce – školám a ich zriaďovateľom, vzdelávacím inštitúciám, podnikateľským subjektom, úradom práce a žiakom, študentom a rodičom – získavať informácie. Treba tiež posilniť aspekt transferu informácií a poradenstva o trhu práce žiakom, študentom a rodičom, ktorým by pomohol pri výbere študijných odborov (*detailnejšie riešenia v tejto oblasti sú navrhnuté v časti Zamestnanosť a pracovná sila*).

„Masifikácia“ vysokého školstva

Slovenský vzdelávací systém je v súčasnosti charakteristický veľmi vysokým a ďalej narastajúcim náborom na vysoké školy. V roku 2007 bolo na vysokoškolské štúdium prijatých až 74 % mladých ľudí z vekovej kohorty 18 až 19 ročných. V tom istom roku z populačného ročníka 24 až 25 ročných úspešne ukončilo vysokú školu 39 % mladých (Tabuľka 1). Tento ukazovateľ je sám o sebe pozitívny a odráža potrebu zvýšiť podiel populácie s vysokoškolským vzdelaním, v ktorom Slovensko zaostáva za vyspelými krajinami. Krajiny s vysokou mierou absolventov vysokých škôl majú väčší potenciál vyvinúť, respektíve zachovať si vysokokvalifikovanú pracovnú silu. Jeho reálny prínos však klesá v dôsledku devalvácie hodnoty terciárneho vzdelania, ktorého kvalita klesá a čoraz viac sa prispôsobuje priemernosti ba až podpriemernosti prijímaných študentov. Rast počtu absolventov vysokých škôl neprináša želaný efekt aj preto, že štruktúra absolventov nezodpovedá očakávaniam a potrebám trhu. Prieskumy ukazujú, že dopyt zamestnávateľov po absolventoch z technických, informatických a prírodných smerov dlhodobejšie výrazne prekračuje ponuku,¹ hoci v priemere takmer štvrtina študentov vysokých škôl absolvuje matematické, prírodovedné alebo

¹ Analýzy portálu www.profesia.sk.

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

technické vzdelanie (Tabuľka 1).

Tabuľka 1: Vybrané ukazovatele školského systému (rok 2007, %)

	Podiel populácie 25-64 ročných s VŠ vzdelaním	Absolventi VŠ z vekovej kohorty 24-25 ročných*	Prijatí na vysokú školu z vekovej kohorty 19-20 ročných **	Podiel absolventov VŠ v odboroch matematika, prírodné a technické vedy
Slovensko	14,1	39	74	23,4
Česko	13,7	35	54	25,0
Maďarsko	17,7	29	63	13,7
Poľsko	18,7	49	78	16,8

* Podiel ľudí z typickej vekovej kohorty (v SR 24-25 roční), ktorí úspešne ukončili VŠ vzdelanie II. stupňa (v r. 2007)

** Percento ľudí z typickej vekovej kohorty (19-20 roční), ktorí začali štúdium na vysokej škole (v r. 2007)

Zdroj: OECD a Eurostat

Obsahová reforma vzdelania

Zamestnávateľia sa kontinuálne sťažujú na nedostatočnú pripravenosť absolventov stredných a vysokých škôl na pracovný proces. V prieskume Trend Analyses až tri štvrtiny firiem označilo, že sa s nepripravenosťou absolventov stretáva vždy alebo často. Kým čiastočná reforma obsahu školstva sa uskutočnila, rozvoj tzv. „mäkkých zručností“ popri profesijnej kvalifikácii je nedostatočne implementovaný do vyučovacieho procesu. Na výrazné nedostatky v schopnosti samostatného a kritického myslenia, komunikačných schopnosti, líderstva či pro-klientského prístupu narážajú opätovne zamestnávateľia prijímajúci absolventov stredných aj vysokých škôl.

Nielen základné a stredné školstvo, ale aj vysoké školstvo je zrelé na systémovú kurikulárnu reformu, ktorá by mala zohľadniť potrebu rozvoja nie len špecializovaných ale aj univerzálnych zručností, respektíve spôsobu myslenia, ktorý absolventov pripraví na pracovné prostredie vyžadujúce neustály osobný rozvoj, kritické myslenie, schopnosť aplikovať vedomosti a aktívne pristupovať k riešeniu problémov. V internacionalizovanej ekonomike je tiež nevyhnutné klásť ešte väčší dôraz na znalosť cudzích jazykov.

Financovanie vysokého školstva a kontrola kvality

Systémové problémy sú naviazané aj na súčasný spôsob alokácie financií vysokým školám, ktorý motivuje zvyšovať počty prijímaných študentov bez monitorovania kvality. Je preto potrebná zmena spôsobu financovania vysokého školstva od rozdeľovania zdrojov na základe vstupov k udeľovaniu prostriedkov na základe výstupov a indikátorov, ako je napríklad publikačná činnosť v medzinárodnej akadémii, miera internacionalizácie škôl alebo schopnosť generovať financie zo súkromných zdrojov a prepájať teóriu s praxou. K zvýšeniu kvality by mohla pomôcť aj cieľná podpora tých pracovísk, ktoré majú potenciál sa dostať medzi svetovú špičku a do akreditácie (či výučby) v nich zapájať externých hodnotiteľov z etablovaných svetových vzdelávacích inštitúcií.

Treba nájsť vyvážený pomer medzi kvantitou mladých ľudí vo vysokom školstve a kvalitou vzdelania. Hoci bakalárska úroveň ako prvý stupeň vysokoškolského vzdelania formálne existuje,

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

reálne nie je na trhu práce tento stupeň vzdelania vyhľadávaný, pretože obsahovo zriedkavo dokáže pripraviť kandidáta na trh práce. Prvé ročníky štúdia na slovenských vysokých školách väčšinou nie sú koncipované ako plnohodnotný prvý stupeň vysokoškolského vzdelania, čo núti väčšinu študentov aj po získaní formálneho titulu bakalár pokračovať v štúdiu ďalej. To vedie k „nadprodukcii“ absolventov s magisterským alebo inžinierskym titulom, z ktorých mnohí následne zaplňajú menej náročné pracovné pozície. Treba sa preto pokúsiť pretransformovať obsah a náročnosť bakalárskej úrovne štúdia tak, aby už táto úroveň poskytla v praxi využiteľné vzdelanie a zručnosti.

Ponuka vzdelania mimo oficiálneho školského systému je na Slovensku nízka. Kratšie špecificky zamerané kurzy ukončené certifikátom, ktoré by pomohli rozšíriť alebo prehĺbiť si znalosti a kompetencie, sú dôležitou platformou pre ďalšie vzdelávanie a rekvalifikácie. Tieto by mohli byť alternatívou aj pre externých študentov vysokých škôl, na ktorých sú v súčasnosti uplatňované nižšie štandardy pri prijímaní na štúdium aj pri hodnotení znalostí.

Otvorená súťaž

Miera internacionalizácie a otvorenosti slovenského vysokého školstva je veľmi nízka. Tradičné generovanie nových akademických funkcií zo samotného prostredia daného odboru či školy neprispieva ku konfrontácii a výmene myšlienok, čo je základom pre tvorenie nových nápadov a pre rozvoj kriticky mysliaceho prostredia. Otvorená súťaž pri najímaní nových vyučujúcich na vysokých školách prakticky neexistuje, čo prispieva k rigidnosti a strnulosti systému a prehľbuje vnútornú hierarchizáciu, v ktorej princíp seniority častokrát nedáva dostatočný priestor novej kvalite a šikovnosti.

Vysoké školstvo veľmi málo komunikuje aj so súkromnou sférou, čo vedie k nízkej miere prepojenia teórie s praxou. Aplikovaný výskum je skôr zriedkavosťou ako pravidlom. Toto by pritom mohol byť spôsob, ako by vysoké školy mohli získať finančné prostriedky na svoju prácu a zároveň zvýšiť prestíž školy. Preto je dôležité zviditeľňovať príklady dobrej praxe v tejto oblasti (napríklad spolupráca Slovenskej technickej univerzity s automobilovým priemyslom).

Investície do vzdelania, vedy a výskumu

Pod výkonnosť školstva sa bezpochyby podpísali aj dlhodobo nízke výdavky štátu do tejto oblasti. Výdavky na školstvo na Slovensku patria k najnižším medzi vyspelými krajinami. Kým verejné výdavky do vedy a výskumu sú na polovičnej úrovni oproti priemeru EÚ 27, podnikateľský sektor v týchto investíciách zaostáva ešte oveľa výraznejšie (Tabuľka 2).

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

Tabuľka 2: Výdavky na školstvo, vedu a výskum (VaV), rok 2008

	Výdavky na školstvo *	Verejné výdavky na VaV **	Výdavky podnikateľského sektora na VaV *	Výdavky podnikateľského sektora na VaV ***
Slovensko	3,62	0,79	0,20	24,2
Česko	4,20	1,29	0,91	129,3
Maďarsko	5,20	0,87	0,53	55,4
Poľsko	4,91	0,70	0,19	17,8
EÚ 27	4,98	1,52	1,21	304,3

* % z HDP; ** % z celkových verejných výdavkov; *** Euro na obyvateľa; Zdroj: Eurostat

Príležitosť na zlepšenie financovania ponúkajú aj zdroje z fondov EÚ. Tie napríklad v Írsku výrazným spôsobom pomohli financovať aplikovaný výskum v priemysle, podporiť výskum a vývoj na úrovni terciárneho školstva a posilniť spoluprácu medzi súkromným sektorom a vzdelávacími a výskumnými inštitúciami, ktorá katalyzuje transfer technológií do priemyslu.

Slovensko v týchto oblastiach výrazne zaostáva. Preto sa treba zamerať na podporenie spolupráce vzdelávacích a výskumných inštitúcií so súkromnou sférou na všetkých úrovniach vzdelania a zviditeľňovať inšpiratívne príklady. Štrukturálne fondy môžu okrem rozvoja materiálnej infraštruktúry ponúknuť zdroje aj na financovanie ľudského kapitálu, napríklad vo forme pritiahnutia kvalitných akademických a vedeckých kapacít na Slovensko.

Zhrnutie odporúčaní

- Podporiť spoluprácu vzdelávacích a výskumných inštitúcií so súkromnou sférou na všetkých úrovniach vzdelania. Zviditeľňovať inšpiratívne príklady
- Prizývať a zapájať do reformy vzdelávacieho systému aj zamestnávateľov, podporovať diskusiu, výmenu informácií a vznik dobrovoľných dohôd
- Vypracovať komplexnú analýzu očakávaného dopytu po pracovnej sile z hľadiska kvalifikačnej štruktúry v jednotlivých regiónoch Slovenska a prispôsobiť skladbu študijných odborov i kapacity stredných a vysokých škôl potrebám trhu
- Zaviesť do vzdelávacieho systému programy na rozvoj tzv. „mäkkých“ zručností, ako samostatnosť, líderstvo, komunikačné schopnosti, proklientský prístup
- Podporiť výučbu cudzích jazykov na školách ako aj v procese rekvalifikácie a celoživotného vzdelávania
- Zaviesť informačné programy na základných i stredných školách o situácii a očakávaných potrebách na regionálnom i národnom trhu práce, ktoré by pomáhali pri výbere perspektívnejšieho študijného odboru

Správa o stave podnikateľského prostredia v SR, 2010

- Využiť zdroje zo štrukturálnych fondov aj na rozvoj ľudských kapacít v školstve a na podporu projektov, ktoré stimulujú aplikovanú vedu a výskum
- Zvýšiť verejné výdavky na školstvo, vedu a výskum, podporiť súkromné investície v týchto segmentoch
- Zamerať sa na systémové riešenia vedúce k zlepšeniu kvality školstva na všetkých úrovniach, aj cez zvýšenie miery súťaže pri získavaní verejných zdrojov a formou stimulovania otvorenej súťaže v personálnych otázkach vo vnútri vzdelávacích inštitúcií
- Zväčšiť priestor súkromných, cirkevných i samosprávami riadených škôl rozhodovať o osnovách a lepšie sprístupniť alternatívne vzdelávanie podporujúce práva rodičov na domáce vzdelávanie